INGLIZ TILI IDIOMALARINI O‘QITISHDA KOGNITIV YONDASHUV: FILOLOGIK YO‘NALISH TALABALARINING FRAZEOLOGIK KOMPETENSIYASINI TAKOMILLASHTIRISH

Ro‘ziboyev Kuvonchbek Ergash o‘g‘li
PhD tadqiqotchi, O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti, O‘zbekiston
Email: quvonchbekroziboyev91@gmail.com
ORCID: 0009-0002-7038-7880
Lutpillayeva Sarvinoz Toxirjon qizi
talaba, O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti, O‘zbekiston
Qadamboyeva Hilolaxon O‘tkirbek qizi
talaba, O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti, O‘zbekiston
https://doi.org/10.5281/zenodo.24142906

ANNOTATSIYA

Maqolada filologik yo‘nalish talabalariga ingliz tili idiomalarini o‘qitishda kognitiv yondashuvning samaradorligi yoritilgan. Tadqiqot O‘zbekistonning uchta oliy ta’lim tashkilotida (O‘zMU Jizzax filiali, Guliston davlat universiteti va O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti) jami 370 nafar talaba ishtirokida olib borildi. Frazeologik kompetensiya semantik aniqlik, pragmatik moslik, kontekstual aniqlik va uslubiy sezuvchanlik ko‘rsatkichlari asosida baholandi. Tajriba va nazorat guruhlari natijalari xi-kvadrat mezoni bilan solishtirildi ($\chi^2 = 14{,}55 > 7{,}81$) va samaradorlik koeffitsiyenti 1,12 ni tashkil etdi. Olingan natijalar idiomalarni ma’no va obrazlar orqali tushunishga asoslangan o‘qitish tajriba guruhida yuqori natija berganini ko‘rsatadi.

KALIT SO‘ZLAR

frazeologik kompetensiya; kognitiv yondashuv; ingliz tili idiomalari; kognitiv-madaniy lingvistika; filologik ta’lim; sun’iy intellekt yordamida o‘qitish.

KIRISH

Zamonaviy filologik ta’limda chet tilini egallashning muhim tarkibiy qismi frazeologik birliklarni, xususan idiomalarni to‘g‘ri tushunish va nutqda o‘rinli qo‘llash hisoblanadi. Idiomalar ko‘pincha so‘zlarning lug‘aviy ma’nosidan tashqariga chiqadi, shu sababli ularni yodlash yoki so‘zma-so‘z tarjima qilish talabalar uchun qiyinchilik tug‘diradi.

Kognitiv tilshunoslikda metafora tafakkurning asosiy mexanizmi sifatida qaraladi (Lakoff, Johnson, 1980). Kövecses (2010) ko‘plab idiomalar konseptual metaforalarga asoslanganini ko‘rsatadi. Bu nazariy yondashuv idiomani mexanik yodlash o‘rniga uning obrazli asosini anglashga tayangan holda o‘rgatishni taklif etadi.

Frazeologiya sohasida V.N. Teliya (1996), A.V. Kunin (1970) va N.N. Amosova (1963) asarlari ingliz va rus frazeologiyasining tizimli tavsifini bergan. Biroq amaliyotda idiomalarni

o‘qitish ko‘pincha mexanik yodlashga asoslanadi, bu esa talabalarning idiomani kontekstda to‘g‘ri qo‘llash qobiliyatini yetarlicha rivojlantirmaydi.

Shu bois maqolaning maqsadi kognitiv yondashuvga asoslangan o‘qitish mexanizmini ishlab chiqish va uning samaradorligini eksperimental tekshirishdan iborat.

MATERIALLAR VA USLUBLAR

Tadqiqot 2024–2025 o‘quv yilida uch oliy ta’lim tashkilotida bosqichma-bosqich olib borildi. Ishtirokchilar 17–20 yoshli, B2 darajadagi filologik yo‘nalish talabalari bo‘lib, ulardan 187 nafari tajriba guruhiga, 183 nafari nazorat guruhiga kiritildi. Ishtirokchilar tarkibida qizlar taxminan 70 foizni, o‘g‘il bolalar taxminan 30 foizni tashkil etdi. Tadqiqot maqsadi ishtirokchilarga og‘zaki tushuntirildi.

Ikkala guruh bir xil idiomalar to‘plami va bir xil auditoriya soatlari bilan ishladi; har bir guruhni o‘z o‘qituvchisi olib bordi. Tajriba guruhi idiomalarni o‘rganishda sun’iy intellekt yordamida refleksiv o‘rganish platformasidan (idioms-academy.uz; DGU guvohnomasi № 67957) foydalandi, platformadan foydalanish statistikasi qayd etib borildi.

Tajriba guruhida o‘qitish quyidagi besh bosqichli mexanizm bo‘yicha tashkil etildi: (1) semantik tushunish; (2) kognitiv tahlil; (3) mental modellashtirish; (4) interaktiv mashq; (5) refleksiv baholash. Shuningdek, talabalarning o‘z-o‘zini nazorat qilish ko‘nikmasini rivojlantirish uchun «O‘z-o‘zini tekshirish – kontekstni tekshirish – ma’noni tekshirish» modeli qo‘llandi.

Frazeologik kompetensiya tajribadan oldin va keyin o‘tkazilgan test orqali baholandi. Har bir ish to‘rt ko‘rsatkich bo‘yicha (semantik aniqlik, pragmatik moslik, kontekstual aniqlik, uslubiy sezuvchanlik) baholandi; umumiy baho to‘rt ko‘rsatkich o‘rtacha qiymatining yaxlitlangan natijasi sifatida hisoblandi. Baholashni yagona baholovchi amalga oshirdi. Yakuniy test oldingi testga nisbatan murakkabroq tuzilgan edi.

Guruhlar o‘rtasidagi farq xi-kvadrat mezoni bilan tekshirildi; samaradorlik ko‘rsatkichi sifatida samaradorlik koeffitsiyenti (Kef) hisoblandi.

NATIJALAR VA MUHOKAMALAR

Tajriba va nazorat guruhlari natijalarini taqqoslash guruhlar o‘rtasida statistik jihatdan sezilarli farq borligini ko‘rsatdi: $\chi^2 = 14{,}55$, kritik qiymat ($df = 3$, $\alpha = 0{,}05$) esa 7,81 ga teng. Samaradorlik koeffitsiyenti (Kef) 1,12 ni tashkil etdi.

Tajriba guruhining yutuqlarini kognitiv yondashuvning asosiy g‘oyasi bilan izohlash mumkin: idioma obraz va ma’no orqali tushuntirilganda talaba uni so‘zma-so‘z emas, balki kontekstda tahlil qilishga o‘rganadi. Besh bosqichli mexanizm va «O‘z-o‘zini tekshirish – kontekstni tekshirish – ma’noni tekshirish» modeli bu jarayonni tizimli qiladi.

Shu bilan birga, tadqiqot dizayni platformaning alohida ta’sirini ajratib ko‘rsatishga imkon bermaydi, chunki platformadan foydalanish va kognitiv yondashuv tajriba guruhida birgalikda qo‘llangan. Bu natijani keyingi tadqiqotlarda alohida tekshirish zarur.

Tadqiqotning cheklovlari ham mavjud: baholash bitta baholovchi tomonidan amalga oshirildi, tadqiqot faqat B2 darajadagi talabalar bilan o‘tkazildi, va yakuniy test murakkabroq bo‘lgan. Shunga qaramay, bu omil tajriba guruhining yutug‘ini kamaytirmaydi, balki uni ehtiyotkorona talqin qilish zarurligini ko‘rsatadi. Natijalar uch tashkilotdagi talabalar uchun umumlashtirilishi mumkin, lekin boshqa darajalar uchun qo‘shimcha tekshiruv talab etiladi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari filologik yo‘nalish talabalariga ingliz tili idiomalarini kognitiv yondashuv asosida o‘qitish frazeologik kompetensiyani takomillashtirishda samarali ekanini ko‘rsatdi. Besh bosqichli o‘qitish mexanizmi va «O‘z-o‘zini tekshirish – kontekstni tekshirish – ma’noni tekshirish» modeli amaliy tavsiya etiladi:

1) idiomalarni mexanik yodlash o‘rniga ularning obrazli asosi va kontekstini tushuntirish orqali o‘rgatish;

2) har bir idiomani o‘zbek va ingliz tillaridagi madaniy qiyosiy izoh bilan taqdim etish;

3) talabalarning refleksiv baholash ko‘nikmasini muntazam rivojlantirish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Amosova N.N. Osnovy angliyskoy frazeologii. – Leningrad: Leningrad University, 1963.
2. Boers F. Enhancing metaphoric awareness in specialized reading // English for Specific Purposes. – 2000. – Vol. 19, No. 2. – P. 137–147.
3. Kövecses Z. Metaphor: A Practical Introduction. – 2nd ed. – Oxford: Oxford University Press, 2010.
4. Kunin A.V. Angliyskaya frazeologiya. – Moskva: Vysshaya shkola, 1970.
5. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. – Chicago: University of Chicago Press, 1980.
6. Teliya V.N. Russkaya frazeologiya: semanticheskiy, pragmaticheskiy i lingvokulturologicheskiy aspekty. – Moskva: Yazyki russkoy kultury, 1996.